

Revisiting the Hadith Personality of Ḥabbābah al-Wālibīyyah; Establishing Her Reliability and Role in Transmitting the Hadith legacy

Mohammadreza Pircheragh

Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Islamic Sciences and Research, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: m.pircheragh@isr.ikiu.ac.ir

Article info.	Abstract
Article type: Research Article Article history: Received 08 January, 2024 Received in revised form 17 April, 2024 Accepted 27 April, 2024 Published online 23 September, 2025 Keywords: Female hadith scholars, Hadith, Typology of hadiths, Ḥabbābah al-Wālibīyyah, Biographical evaluation of hadith narrators	From the very beginning of the Prophet Muhammad's message, hadiths gained attention as the most important source of divine rulings after the Qur'an. A study of the history of hadiths in both Shia and Sunni traditions reveals that many companions and disciples of the Imams (peace be upon them) endeavored to record and preserve hadiths. Among them, women from the Muhajirun, Ansar, and others played various cultural-social roles and simultaneously transmitted hadiths and narrations. This role continued throughout the early Islam, and the history reports female narrators and hadith scholars whose presence in references to hadith is very prominent. One of these influential but little known women is "Ḥabbābah al-Wālibīyyah". She was the daughter of Ja'far al-Asadi and a hadith scholar who, due to her exceptionally long life, lived during the time of eight Imams, from Imam Ali (pbuh) to Imam Reza (pbuh) and gained knowledge and narrated from them. Consequently, she is introduced as one of the female hadith narrators in Shi'a biographical reports hadith history books. This research aims to recognize the historical, biographical, and hadith personality of Ḥabbābah al-Wālibīyyah as well as identify the type of her narrations. Employing a descriptive-analytical method and utilizing library resources, the study first introduces Ḥabbābah and then re-examines her status as a hadith narrator and categorizes her narrations thematically. In this regard, the hadiths collected from her in each area are categorized under different titles, and then their content is explained. As the findings of this research indicate, firstly, her biographical reports are trustworthy in Shia sources. Secondly, her primary students and narrators are also considered reliable and of high standing. Thirdly, in terms of the themes, her hadiths, concern Imamate and Wilayah, virtues of Shi'as, and jurisprudence, which signifies her profound interest in and knowledge of the exalted status of the Shi'a Imams. Fourthly, in terms of reference, her hadiths are reliably marked; three hadiths are authentic, one is good, three are weak but have complete chain of narrators, three are weak with a missing initial narrator), and one is weak with a higher authority as one of its narrators.

Cite this article: pircheragh, M. (2025). Revisiting the Hadith Personality of Ḥabbābah al-Wālibīyyah; Establishing Her Reliability and Role in Transmitting the Hadith legacy. *Journal of Ketab-e Qayyem*, 15(2), 247-270.

<http://doi.org/10.30512/kq.2024.21094.3818>

© The author(s).

Publisher: Meybod University.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2024.21094.3818>

Extended Abstract

Introduction

Hadith, as the second most important source of Islamic Shari'ah, has been a subject of attention since the beginning of the Prophet Muhammad's invitation. A review of the history of hadiths reveals that women, alongside men, played an active role in transmitting and preserving hadiths. Ḥabbābah al-Wālibiyyah is a Shi'a female hadith narrator who, with a long life, met eight infallible Imams and narrated numerous traditions from them. Given the importance of recognizing such hadith personalities and their role in transmitting the Islamic legacy, this article aims to re-identify the historical, biographical (rijali), and Hadith personality of Ḥabbābah al-Wālibiyyah, elucidate her role in transmitting the hadith legacy, and categorize her hadiths thematically.

Methodology

This research was conducted using a descriptive-analytical method. To achieve a comprehensive understanding of Ḥabbābah al-Wālibiyyah and to clarify various dimensions of her hadith personality, two main approaches were utilized. The first approach involves a precise study and analysis of Shi'a rijali sources. In this section, the reliability of Ḥabbābah al-Wālibiyyah in the science of rijal, as well as the rijali status and authenticity of the first-tier narrators of her traditions, were examined to determine the documentary validity of her hadiths. The second approach comprises the examination and thematic categorization of the hadiths transmitted from Ḥabbābah al-Wālibiyyah in Shi'a hadith collections. This section, through an in-depth analysis of the references and content of the traditions, has sought to identify and classify her main themes and hadith objectives. The ultimate goal of this methodology is to present a clear, documented, and comprehensive picture of the personality, position, and prominent role of this female Hadith narrator in transmitting the hadith legacy of the Ahl al-Bayt.

Findings

The findings of this research reveal various dimensions of Ḥabbābah al-Wālibiyyah's hadith personality and her role in transmitting the hadith legacy of the Ahl al-Bayt. Owing to her reliability and biographical (Rijali) standing, Ḥabbābah al-Wālibiyyah holds a very high position in Shi'a rijali sources. "Scholars of rijal, including Shaykh Tousi, Ibn Dawoud al-Hilli, and the author of *Al-Jami' fi 'Ilm al-Rijal*, authenticated her and referred to her with titles such as wise, perfect, eminent, knowledgeable in matters of the lawful and unlawful, and much worship.

These authentications demonstrate the complete trust of hadith scholars in her academic and practical character, placing her among the highly reliable narrators. The epithet "Sahibat al-Hasa'ah (The Owner of the Pebble)", bestowed upon her due to miracles related to the Imams sealing of pebbles, further enhances her spiritual standing.

As for the eminence and reliability of the first-tier narrators, a precise examination of those narrators who transmitted hadiths from Ḥabbābah al-Wālibiyyah indicates their general authenticity. Figures such as Abu Hamzah al-Thumali, who is considered as a reliable and trustworthy companion of Imam Sajjad (pbuh) and the Sādiqayn (Imam Baqir and Imam Sadiq) or Dawud al-Raqqi, who, despite some differing opinions, is affirmed by many Shi'a rijal scholars and whose stature Imam Sadiq (pbuh) compared to that of Miqdad with the Prophet (pbuh) and also Zarif ibn Nasih, who was a reliable individual and possessed books trusted by

the Imams, all contribute to the credibility of Ḥabbābah's traditions. This reflects Ḥabbābah al-Wālibiyyah's precision and diligence in selecting individuals who received hadiths from her.

Regarding the thematic categorization and frequency of hadiths, by collecting and analyzing all of Ḥabbābah al-Wālibiyyah's narrations, after removing duplicates, it was determined that her hadiths primarily fall into three main thematic areas. The highest frequency is dedicated to narrations concerning Imamah and Wilayah and the virtues of Imams (13 hadiths), which demonstrates the depth of her knowledge and commitment to the status of the Ahl al-Bayt and her dedication to promoting their teachings. Second, there are hadiths concerning the virtues of Shi'as (five hadiths), indicating her attention to the ethical and social dimensions of the Shi'a community. Finally, two hadiths are also narrated from her in the domain of jurisprudence, which illustrates the breadth of her hadith knowledge across various aspects of Shari'ah (Islamic Law).

In terms of documentary status of hadiths and their content validity, Ḥabbābah al-Wālibiyyah's narrations, with duplicates removed, include three correct ones, one hasan narration, three weak but documented narrations, three weak narrations with no connected references, and one weak hadith narrated by a famous author. Although some narrations are weak in terms of their references (due to disconnection or the presence of unidentified narrators), their content remains valid due to its conformity with established themes and abundant corroborating evidence in other sources. The principle of leniency in the proofs of traditions, especially concerning hadiths on virtues, and the presence of textual corroborations in other hadith books strengthen the validity of some of her weak narrations and allow for the acceptance of their content.

Conclusion

From the present research, a number of points can be derived. Ḥabbābah bint Ja'far Asadi al-Wālibiyyah, as a prominent and trusted female hadith narrator in Islamic history, played a very important and effective role in transmitting a significant portion of the Shi'a hadith legacy over more than two centuries of her blessed life. Her meeting with eight Imams significantly enhances the credibility and depth of her hadith knowledge.

The robust authentication of Ḥabbābah al-Wālibiyyah's biographical standing in authoritative Shi'a sources, coupled with the proven reliability of her direct narrators (such as Abu Hamzah al-Thumali, recognized as one of the most trustworthy companions of Imams), and the honorable epithets attributed to her, profoundly enhances the significance and credibility of the narrations attributed to her in Shi'a hadith collections. This underscores her prominent scholarly and spiritual status and her crucial role in transmitting the textual legacy of the Ahl al-Bayt.

Ḥabbābah's special position with the Ahl al-Bayt is clearly evident through numerous miracles performed for her by the Infallibles (such as the healing of her illness and the return of her youth), as well as the bestowal of the epithet "Sahibat al-Hasa'ah" (Owner of the Pebble) and the glad tidings of her presence in the return of Imam Mahdi. These characteristics emphasize her spiritual status and closeness to the Family of Infallibility and Purity.

The main focus of Ḥabbābah al-Wālibiyyah's narrations on the topics of Imamah, Wilayah, and the virtues of the Ahl al-Bayt demonstrates her deep ideological orientation and continuous effort to explain and promote the true position of the Imams and their rightful teachings in the society of her time. This highlights her role not only as a narrator but also as an effective propagator of Wilayah.

Although an examination of the documentary status of her hadiths indicates that some of them are weak in terms of reference, their valuable content and the presence of abundant evidence and corroborations in other reliable Hadith sources reveal the importance of researching and paying attention to the hadith legacy of this female hadith narrator. The principle of leniency in the proofs of traditions is also effective in validating some of those hadiths of virtues.

The re-identification of the personality and narrations of Ḥabbābah al-Wālibiyyah is an important step towards honoring and highlighting the unparalleled role of women in the rich history of Shi'a hadiths and enriching hadith studies. This greatly contributes to a better understanding of various dimensions of the Ahl al-Bayt's legacy.

بازشناسی شخصیت حدیثی «حبابه والیه»؛ اثبات وثاقت و نقش آفرینی وی در انتقال تراث حدیثی

محمد رضا پیر چراغ ^{ID}

دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

رایانامه: m.pircheragh@isr.ikiu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: حدیث به عنوان دومین منبع شریعت اسلامی از ابتدا مورد توجه بوده است. بررسی تاریخ حدیث نشان می‌دهد که بانوان نیز در حفظ و نقل آن فعال بوده‌اند. این مقاله به بازشناسی شخصیت حدیثی «حبابه والیه»، بانوی محدثه شیعه که محضر هشت امام معصوم (ع) را درک کرده، می‌پردازد. هدف، تبیین جایگاه او در انتقال تراث حدیثی شیعه و گونه‌شناسی روایات اوست.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۸	روش پژوهش: این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. برای دستیابی به شناخت جامع وی، دو رویکرد اصلی شامل مطالعه و تحلیل دقیق منابع رجالی برای بررسی وثاقت حبابه و روایان طبقه اول او و نیز بررسی و گونه‌شناسی موضوعی روایاتش در جوامع حدیثی شیعه همراه با تحلیل اسناد و محتوا به کار گرفته شده است.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۱/۲۹	یافته‌ها: واکاوی‌های رجالی و بررسی محتوایی احادیث «حبابه والیه» نشان می‌دهد:
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۸	۱) بروز کرامات متعدد و جایگاه ویژه او نزد اهل بیت (ع)؛ وی احادیث را مستقیماً از ائمه (ع) دریافت و منتشر می‌کرده است. ۲) توثیق قوی در منابع رجالی و وثاقت روایان نخست؛ وی به شدت توثیق شده و روایانش نیز موثق هستند. ۳) گونه‌شناسی موضوعی روایات وی؛ احادیث منقول وی عمدتاً در حوزه‌های امامت و ولایت (۱۳ حدیث)، فضائل شیعیان (۵ حدیث) و فقه (۲ حدیث) دسته‌بندی می‌شوند. ۴) وضعیت اسنادی متنوع روایات وی؛ روایات «حبابه» از حیث وثوق سندی، شامل سه روایت صحیح، یک روایت حسن، سه روایت مسند ضعیف، سه روایت مرسل ضعیف و یک روایت مرفوع ضعیف است و اگرچه برخی روایات وی ضعف سندی دارند، اما اعتبار محتوایی آن‌ها به دلیل همخوانی با آموزه‌های شیعی تقویت می‌شود.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱	نتیجه‌گیری: از تحقیق حاضر نتایج ذیل بدست آمد: ۱) «حبابه والیه» نه تنها یک راوی، بلکه بانویی عارف، متعبد و دارای ارتباط معنوی عمیق با ائمه (ع) بوده که نقشی مؤثری در انتقال میراث حدیثی شیعه ایفا کرده است. ۲) تمرکز روایات او بر امامت و ولایت، نشان‌دهنده جهت‌گیری اعتقادی و تلاش او در ترویج جایگاه ائمه (ع) و هدایت جامعه به سوی ایشان است. ۳) احادیث مرسل حبابه والیه از حیث موضوعی، بیشتر در زمره احادیث ذکر فضائل اهل بیت (ع)، احادیث امامت و ولایت و احادیث فضائل شیعیان است که همان‌ها نیز، به سبب قاعده تسامح در ادله سنن، دارای حجت و اعتبار است. ۴) اهمیت محتوای روایات او، حتی در صورت ضعف سند، لزوم پژوهش‌های عمیق‌تر و توجه به ابعاد متنی را فراتر از صرف اعتبار سندی آنها، آشکار می‌سازد.

استناد: پیر چراغ، محمد رضا. (۱۴۰۴). بازشناسی شخصیت حدیثی «حبابه والیه»؛ اثبات وثاقت و نقش آفرینی وی در انتقال تراث حدیثی. کتاب قیّم، ۱۵ (۲)،

پیاپی: ۲۴۷-۲۷۰.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2024.21094.3818>

© نویسندگان. محمد رضا پیر چراغ

ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

در دین اسلام، مسیر رشد و تعالی انسان، محدود به جنسیت بشر نبوده، تمایزی میان مذکر و مؤنث وجود ندارد و تقوی تنها ملاک برتری افراد بر همدیگر است. همین نگاه موجب شد تا پیامبر اکرم (ص) از آغاز رسالت، با استقبال عمده زنان به آیین توحیدی روبرو گردد و نه تنها صرف ایمان آوردن به اسلام، بلکه بسیاری از این بانوان در عرصه‌های اجتماعی دینی نیز مؤثر واقع شدند؛ چنانکه اولین پذیرنده اسلام (خدیجه)، اولین شهیده (سمیه) و دیگر بانوانی که از سابقان و مهاجران شمرده می‌شدند، نمونه‌های روشنی از مشارکت زنان در عرصه‌های اجتماعی را به نمایش گذاردند. در آیات قرآن و روایات نیز، به برخی از این بانوان اشاره شده است؛ از جمله می‌توان به آیه ﴿وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ... وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَتُ فَرْجَهَا...﴾ (تحریم: ۶۶/۱۱) و روایت «خَيْرُ نِسَاءِ الْجَنَّةِ مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَ خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ وَ فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ وَ آسِيَةُ بِنْتُ مُزَاحِمٍ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ» (ابن بابویه، ۱۳۶۲ الف، ج ۱، ص ۲۰۶) اشاره نمود.

در زمره زنان راوی و کمتر شناخته‌شده، «حبابه والیه» قرار دارد که از جمله معمرات بوده و از محضر امیرمؤمنان، امام حسن، امام حسین، امام سجاد، امام باقر، امام صادق، امام کاظم و امام رضا (ع) کسب فیض نموده است. ایشان به سبب دارا بودن کمالات نفسانی و اخلاقی، گوی سبقت را از دیگران ربود و از جمله زنان ثابت‌قدم در مسیر ولایت اهل‌بیت (ع) و در معیت و همیاری ایشان بوده‌اند.

«حبابه والیه» در منابع حدیثی شیعه، دارای روایات مختلفی است که وی را در زمره روایات و محدثات قرار داده است. در منابع روایی شیعه ۲۰ روایت از وی وجود دارد. این پژوهش درصدد است تا به سؤالات ذیل پاسخ دهد: جایگاه و رتبه رجالی «حبابه والیه» به عنوان یک بانوی راوی حدیث در میان محدثان شیعه چیست؟ روایان نخست احادیث «حبابه والیه» چه کسانی بوده و وضعیت رجالی آنان در منابع شیعه چگونه است؟ روایات نقل شده از «حبابه والیه» از نظر موضوعی چگونه دسته‌بندی می‌شوند و وضعیت این روایات از نظر قوت و ضعف اسنادی به چه صورت است؟

تحقیق حاضر به روش تحلیلی - توصیفی و گونه‌شناسی، نخست به بررسی رتبه و شخصیت رجالی حبابه والیه و روایان نخست از او و گونه‌شناسی موضوعی احادیث وی و سپس، به بررسی سند و متن تمامی روایات حبابه پرداخته و ضمن بررسی آنها، اشاره‌ای به زندگی تاریخی و فضائل او نیز دارد.

۲. پیشینه

با تتبع و جستجو مشخص گردید که در ارتباط با «حبابه والیه» در کتاب‌هایی با عناوین: محدثات شیعه (نهل غروی نائینی)، زنان دانشمند و راوی حدیث (احمد صادقی اردستانی) و بانوان محدث شیعه (سیده طیبه موسوی اصل) مطالبی به اختصار ذکر شده و صرفاً چند حدیث از روایات این بانوی محدث، به صورت نمونه و بدون اشاره به سندشناسی و روایان اسناد آن احادیث بیان شده است؛ همچنین، در برخی مقالات پیرامون این شخصیت حدیثی مطالبی به رشته تحریر درآمده است. نخست مقاله «حبابه والیه و آیت امامت» (احمد حیدری، ۱۳۸۳) است که نگارنده تنها به ذکر یک روایت نقل شده از امیرمؤمنان به همراه تفسیر آن حدیث اشاره کرده است. در مقالات «نماد عنایت ائمه (ع)» (زهرا نساجی زواره، ۱۳۸۹) و «بانوان حکومت جهانی - حبابه والیه»، (فاطمه کاووسی‌فر، ۱۳۸۱) به ذکر روایتی از فضیلت این بانوی بزرگوار پرداخته و تمرکز پژوهش بر روایت سنگریزه بوده است. بنابراین، با عنایت به اینکه در کتب و مقالات مذکور اولاً: شخصیت رجالی حبابه و روایان نخست از ایشان به هیچ‌وجه مورد بررسی قرار نگرفته است، ثانیاً: در همان مقالات، تنها یکی دو حدیث از احادیث حبابه نقل و شرح شده است و اساساً هیچ اشاره‌ای به تمام روایات او

همراه با گونه‌شناسی آن نشده و ثالثاً: همان احادیث محدود در مقالات مذکور، به صورت بسیار موجز و مختصر مطرح شده است و ضمناً شرح حال دقیق و مفصلی از وی نیز ارائه نگردیده، این پژوهش از این زوایا دارای نوآوری است.

۳. بررسی تاریخی زندگانی «حبابه والبیّه»

حبابه بنت جعفر اسدی والبیّه، منسوب به والبه یمن (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۸۲) با کنیه «أم البراء» (برقی، بی تا، ص ۶۲)، «ام الندی» (ابن حمزه طوسی، ۱۴۱۹، ص ۵۶۲؛ طبرسی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۱۳۸؛ حرعاملی، ۱۴۲۵، ج ۵، ص ۱۰؛ مامقانی، بی تا، ج ۳، ص ۷۵) و ملقب به «صاحبة الحصاة» (طوسی، ۱۳۷۳، صص ۹۶ و ۱۰۶؛ ابن داوود، ۱۳۴۲، ص ۴۱۰)، از اصحاب ۸ امام از امیرمؤمنان (ع) تا امام رضا (ع) است (طوسی، ۱۳۷۳، صص ۹۴-۱۵۱؛ مامقانی، بی تا، ج ۳، ص ۷۵). وی به سبب تعلق به طایفه اسد بن خزیمه از قبیله بنی اسد که از مشهورترین آنان، بنو والبه بن حارث بن ثعلبه بن اسد است و افرادی نظیر علی بن ربیعہ اسدی از آن قبیله، نشو و نمو یافته، به اسدی نسبت داده شده است (کورانی، ۱۴۳۱، ج ۵، ص ۱۰).

نکته بسیار حائز اهمیت عمر طولانی این راوی است. وی در ابتدای امامت امام سجاد (ع) در سال ۶۱ هجری، ۱۱۳ ساله بود و تا زمان امامت امام رضا (ع) در سال ۱۸۳ هجری، در قید حیات بود و در مجموع، ۲۳۵ سال زندگی کرده است. (کشی، ۱۴۰۴، ص ۱۱۴؛ مامقانی، بی تا، ج ۳، ص ۷۵). بر این اساس، تاریخ ولادت وی، به ۵۲ سال قبل از هجرت باز می‌گردد. جلالت و عظمت وی نزد اهل بیت به گونه‌ای است که به برکت امام سجاد و امام رضا (ع)، جوانی به ایشان عودت داده شد (خصیبی، ۱۴۱۹، ص ۱۶۹) که از کرامات ائمه در حق وی است. از ویژگی‌های او، عبادت و بندگی خداوند است که اثرات سجده، بر روی چهره وی مشخص بود (عده‌ای از علماء، ۱۴۲۳، ص ۱۸۳). وی پس از دیدار با امام رضا (ع) درگذشت و آن حضرت، او را در پیراهن و لباس خود کفن نمودند و به خاک سپردند (کشی، ۱۴۰۴، ص ۱۱۴؛ طوسی، ۱۴۱۱، ص ۷۶).

۳-۱. فضائل

در منابع روایی شیعه، به روایاتی از امام معصوم (ع) بر می‌خوریم که فضائلی را برای این بانوی مکرمه ذکر می‌کند. برخی از این احادیث به همراه اعتبارسنجی آنها مطابق با مبنای آیت الله خویی (ره) عبارت است از:

۳-۱-۱. حضور در اصحاب حضرت ولی عصر (عج) در رجعت

در روایتی طولانی به نقل از رشید هجری، امام علی (ع) رجعت حبابه والبیّه را در هنگام ظهور امام عصر (عج) بشارت داده‌اند (دیلمی، ۱۴۲۴، ج ۲، ص ۲۸۹؛ خصیبی، ۱۴۱۹، ص ۱۶۸). مشابه این روایت، حدیث دیگری از امیرمؤمنان (ع) خطاب به حبابه والبیّه است که فرمودند: «أَنَا مُبَشِّرُكَ بِأَنَّكَ مَعَ الْمَكْرُورَاتِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ مَعَ الْمَهْدِيِّ مِنْ ذُرِّيَّتِي إِذْ أَظْهَرَ اللَّهُ أَمْرَهُ» (بحرانی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۱۹۰). در نقل دیگری، مفضل بن عمر گفته است: از امام صادق (ع) شنیدم که فرمود: «سیزده زن همراه قائم هستند. گفتم: حضرت (ع) با کمک آنها چه می‌کند؟ فرمود: «آنان، زخمی‌ها را مداوا می‌کنند و بیماران را نگاه می‌دارند، همانگونه که با پیامبر خدا (ص) بودند.» گفتم: آنها را برایم نام ببر. آن حضرت فرمود: «قِنَا دختر رشید، ام ایمن، حبابه والبیّه، سمیه مادر عمار بن یاسر، زُبیده، ام خالد احمسی، ام سعید حنفی، صبانہ ماشطه و ام خالد جُهَنی از آنان هستند» (طبری آملی، ۱۴۱۳، ص ۴۸۴؛ بحرانی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۱۹۵؛ حرعاملی، ۱۴۲۵، ج ۵، ص ۲۰۳؛ نیلی، ۱۴۲۶، ص ۱۱۴).

سلسله راویان این حدیث از حیث رجالی عبارتند از: أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَرَمِيُّ، مهمل اما دارای احادیث سدید (مامقانی، ۱۴۳۱، ج ۲۲، ص ۱۹۰)، أَبُو مُحَمَّدٍ هَارُونُ بْنُ مُوسَى بن احمد التلعکبری ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۳۹)، محمد بن همام، شیخ امامیه در عصر خویش و پیشوای آنها (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۷۹)، إِبرَاهِيمُ بْنُ صَالِحٍ النَّخَعِيُّ، مهمل (مامقانی، ۱۴۳۱، ج ۴، ص ۸۶)، مُحَمَّدُ بْنُ عِمْرَانَ ثقه (عباسی زنجانی، ۱۴۳۹، ج ۱۰، ص ۹۸) و مفضل بن عمر ثقه (مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۱۶). اگرچه طبق گزارش های رجالی، سند حدیث به جهت وجود برخی افراد مهمل دارای ضعف است؛ اما به دلیل نقل و تأیید حدیث در کتب محدثان مشهور متأخر امامیه همچون شیخ حر عاملی و علامه سیدهاشم بحرانی، می توان محتوای آن را صحیح دانست و مورد پذیرش قرار داد.

۳-۱-۲. شفای مرض برص در چهره و صورت

جابر از امام باقر(ع) نقل می کند که ایشان فرمود: «روزی حبابه والیه با چشم گریان بر امام سجاد(ع) وارد شد. امام به وی فرمود: برای چه گریه می نمایی؟ حبابه پاسخ داد: خداوند مرا فدای شما گرداند ای پسر رسول خدا! مردم کوفه می گویند: اگر علی بن الحسین همانگونه که تو می گویی، امام عدل از جانب خداست، برای تو دعا کند تا آنچه در صورت توست، برطرف گردد. امام سجاد(ع) به وی فرمود: نزد من شو و او نزدیک شد. آن حضرت سه مرتبه با دست خود به او اشاره ای کرد و بعد دعایی را آهسته زمزمه نمود. سپس فرمود: ای حبابه! برخیز، بر زنان وارد شو، به آنان سلام کن و به آینه نظاره نما و مشاهده کن. آیا در صورت خویش آثاری می بینی؟ حبابه گوید داخل شدم و بر زنان سلام کردم و پس از نگاه به آینه، گویی خداوند چیزی در چهره ام از آنچه بود خلق نکرده بود!؛ درحالی که] در صورت وی برص وجود داشت» (طبری آملی، ۱۴۱۳، ص ۲۱۳).

راویان حدیث شامل أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ: مورد ترحم (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۷۹)، هارون بن موسی تلعکبری: ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۳۹)، محمد بن همام: شیخ امامیه در عصر خویش و پیشوای آنها (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۷۹)، محمد بن مثنی بن قاسم: ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۷۱)، مثنی بن قاسم: ثقه (مظاهری، ۱۴۲۸، ص ۳۰۶)، عثمان بن زید: صالح (عباسی زنجانی، ۱۴۳۹، ج ۷، ص ۳۶) و جابر بن یزید جعفی: ثقه (مجلسی، ۱۴۲۰، ص ۲۲۴) هستند و بدین ترتیب، روایت از نظر سندی صحیح است.

۳-۱-۳. شفای مرض پیسی در سر

علی بن معبد به صورت مرفوع روایت می کند: «حَبَابَةُ وَالِيَه به حضور امام باقر(ع) شرفیاب شد. حضرت به او فرمود: حَبَابَةُ! چرا دیر به نزد ما آمدی؟ عرض کرد: چون در فرق سرم پیسی پیدا شده و بسیار از آن نگران هستم و آن را پوشیده می داشتم. امام فرمود: آن را به من نشان بده. حَبَابَةُ گفت: پس، نزدیک حضرت رفتم و پیسی سرم را به او نشان دادم. آنگاه امام به وسیله پارچه ای، دست مبارکش را بر سرم گذاشت و فرمود: آینه ای بیاورید. زمانی که آینه را آوردند، دیدم - علاوه بر رفع بیماری - موی سرم نیز سیاه شده است. خوشحال شدم و آن حضرت نیز فرحناک شد» (صفار، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۷۰). مشابه همین روایت، با اختلاف اندکی با متن روایت پیشین نقل شده است (راوندی، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۲۷۳). راویان حدیث شامل ابراهیم بن هاشم: ثقه (خویی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۲۹۱) و علی بن معبد: جلیل القدر و متکلم (عباسی زنجانی، ۱۴۳۹، ج ۷، ص ۳۸۷) هستند و روایت از حیث سندی صحیح است.

۳-۱-۴. تصریح معصوم (ع) به تعبد وی

در روایتی، ابی بصیر از امام صادق (ع) نقل کرده است: «حبابه را عادت بر این بود که چون جمعی به نزد معاویه می‌رفتند، وی به اتفاق عده‌ای به حضور امام حسین (ع) می‌رفت. وی زنی بسیار متعبد بود که از شدت عبادت، پوست بر شکمش خشکیده بود. روزی یکی از بنی اعمام خود را که نوجوانی بود، با خود به خدمت امام حسین (ع) برد و به حضرت عرض کرد: فدایت گردم، آیا این پسر عمویم در شمار دوستان شما اهل بیت هست و آیا او اهل نجات می‌باشد؟ امام حسین (ع) به او فرمود: «آری! نام او در نزد ماست و او اهل نجات است» (صفار، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۱).

مؤلف «مفاتیح الجنان» نیز، در شرح حال ایشان بیان می‌دارد: «حبابه والبیّه زنی بوده از شیعیان عاقله کامله جلیله عالمه به مسائل حلال و حرام، کثیر العبادت، به حدی در عبادت کوشش و جهد کرده بود که پوستش بر شکمش خشک شده بود و صورتش از کثرت سجود و کوبیده شدن به محل سجده، محترق شده بود و پیوسته به زیارت حضرت امام حسین (ع) مشرف می‌گشت. چنان بود که هرگاه مردم به نزد معاویه می‌رفتند، او به نزد امام حسین (ع) می‌رفت و بر آن حضرت وفود می‌نمود و وقتی در صورتش بر صی عارض شده بود، به برکت آب دهان مقدس آن حضرت، آن مرض برطرف شد و این زن همان زن است که گفته: دیدم حضرت امام محمد باقر (ع) را در مسجد الحرام در وقت عصر که مردم دورش جمع شدند و مسائل حلال و حرام و مشکلات خود را پرسیدند. حضرت از جای خود حرکت نفرمود تا آنکه هزار مسأله ایشان را فتوی فرمود» (قمی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۴۰).

راویان حدیث شامل محمد بن عبدالجبار: ثقه (طوسی، ۱۳۷۳، ص ۳۹۱)، محمد بن اسماعیل بن بزیع: ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۳۰)، علی بن نعمان نخعی: ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۰)، عبدالله بن مسکان: ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۱۴)، اسحاق بن عمار ساباطی: ثقه (طوسی، ۱۴۲۰، ص ۳۹) و ابوبصیر یحیی بن قاسم: ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۴۱) هستند و بر این اساس، حدیث مذکور از سندی صحیح برخوردار است.

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته پیرامون اسانید روایات فضائل «حبابه» در منابع روایی شیعه، مشخص گردید که روایات فضائل «حبابه» از نظر سندی، صحیح و قابل پذیرش هستند.

۳-۲. سنجش وثاقت «حبابه والبیّه» در نقل حدیث

«حبابه والبیّه» ملقب به «صاحبة الحصاة» است. این لقب بدان جهت است که امیرمؤمنان (ع) با انگشت خویشتن برای وی بر روی مثنی سنگ‌ریزه مهر نهاد. سپس، فرمود: هر کس که توانست آن سنگ‌ریزه را مهر نماید، مشخص می‌گردد که او امام است. به همین دلیل، حبابه نزد هر یک از ائمه تا امام رضا (ع) مراجعه نمود و آن امام (ع) سنگ‌ریزه را مهر نمودند (مازندرانی حائری، ۱۴۱۶، ج ۷، ص ۴۶۲). شایان ذکر است، ایشان به همراه سه تن از بانوان دیگر با نام‌های «أم غانم سعاد از بنی سعد بن بکر بن عبد مناف» و «أم سلیم» به عنوان «صاحبات الحصى» معرفی شده‌اند (راوندی، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۴۲۸).

در رابطه با وثاقت «حبابه والبیّه»، روایتی در کتاب «الکافی» باب «مَا يُفْضَلُ بِهِ بَيِّنَ دَعْوَى الْمُحَقِّقِ وَ الْمُبْطِلِ فِي أَمْرِ الْإِمَامَةِ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۲، صص ۱۷۸ - ۱۸۱) نقل شده است که از نظر علمای رجال، این روایت بر علو شأن، جلالت و برتر بودن حبابه و نیز، عدالت و وثاقت ایشان دلالت دارد (مامقانی، بی‌تا، ج ۳، ص ۷۵؛ محلاتی، بی‌تا، ج ۴، ص ۳۷). شیخ طوسی در کتاب رجال خود، ذیل معرفی راویان احادیث امام سجاده (ع)، از ایشان با لقب «ام البراء» نام برده است (طوسی، ۱۳۷۳، ص ۱۲۲). ابن داود حلی

وی را ممدوحه برشمرده (ابن داود حلی، ۱۳۴۲، ص ۹۸) و صاحب کتاب «الجامع فی علم الرجال» نیز، وی را از جمله افراد موثق و دارای روایت صحیح ذکر می‌کند (عباسی زنجانی، ۱۴۳۹، ج ۱۲، ص ۴۵۵). در کتاب «بهجة الآمال» نیز، درباره وی آمده است: «امر وی در جلالت و عظمت قدر، شأن و منزلت همانند نوری بر بلندی است» (علیاری تبریزی، ۱۴۱۲، ج ۳، ص ۱۷). بنابراین، ایشان در دیدگاه اندیشمندان رجالی شیعه دارای وثاقت است.

با تتبع در تاریخ، برای ایشان ذکری از همسر و فرزند، جز دختری به نام «فاطمه» به میان نیامده است. «فاطمه بنت حبابه والیه» نیز از زمره محدثاتی است که از امام حسن (ع) و امام حسین (ع) حدیث نقل نموده است (طوسی، ۱۳۷۳، ص ۹۶) و امامی مذهب بودن دخترش آشکار است؛ ولی شرح حالش و میزان اعتماد و وثاقتش معلوم نیست (مامقانی، بی‌تا، ج ۳، ص ۸۱).

۴. بررسی توثیق راویان و شاگردان حدیثی «حبابه والیه»

پس از بیان شرح حال و برخی فضایل حبابه، نوبت به بررسی راویان حبابه در روایات نقل شده می‌رسد که در ادامه، مختصراً بدان اشاره می‌گردد.

۴-۱. ابویحیی عمران بن میثم

این نام میان عمران بن میثم تمار از اصحاب امام سجاد (ع)، عمران بن میثم بن یحیی اسدی، عمران بن میثم کوفی از اصحاب امام صادق (ع) و عمران بن میثم دیگری مشترک است که بر اساس نظر اندیشمندان رجال شیعه، تمامی این اسامی نام یک نفر است (مرتضی، ۱۴۲۶، ج ۲، ص ۱۲۲؛ وحید بهبهانی، بی‌تا، ص ۲۷۱؛ تفرشی، ۱۳۷۷، ج ۳، ص ۳۷۶؛ شوشتری، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۲۵۵؛ خویی، ۱۴۱۳، ج ۱۴، ص ۱۶۶) و ثقه بوده و از امام باقر (ع) و امام صادق (ع) روایت نقل کرده است (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۹۲؛ حلی، ۱۴۰۲، ص ۱۲۵؛ بصری، ۱۴۲۲، ص ۱۳۸). بنابراین، وی به اتفاق اهل رجال مورد وثوق است (نمازی شاهرودی، ۱۴۲۲، ص ۲۴۳).

۴-۲. ابوحمزه ثمالی

ابوحمزه ثابت بن دینار ثمالی کوفی (طوسی، ۱۳۷۳، ص ۱۲۹) از امام سجاد (ع) و ائمه بعد از ایشان روایت نقل نموده است. در رابطه با حیات وی تا زمان امام کاظم (ع) اختلاف است (طوسی، ۱۳۷۳، ص ۳۳۳). وی ثقه (حلی، ۱۴۰۲، ص ۲۹؛ مجلسی، ۱۴۲۰، ص ۴۱)، عظیم الشأن (حسینی حلی، ۱۴۲۸، ص ۴۲۹) و از بهترین، موثق‌ترین و معتمدترین اصحاب امامان در روایت و حدیث (تفرشی، ۱۳۷۷، ج ۶، ص ۳۱۱)، دارای کتاب نوادر، زهد و تفسیر قرآن (طوسی، ۱۴۲۰، ص ۱۰۵)، خیر، حجت، ثبت، جلیل‌القدر (بصری، ۱۴۲۲، ص ۹۳) و از بهترین، موثق‌ترین و معتمدترین اصحاب در روایت و حدیث است (عباسی زنجانی، ۱۴۳۹، ج ۲، ص ۲۹۰) که در سال ۱۵۰ هجری درگذشت. نوح، منصور و حمزه فرزندان او هستند که همراه با زید بن علی به شهادت رسیدند (حلی، ۱۴۰۲، ص ۲۹). وی در مسجد کوفه می‌نشست و جماعتی از فقیهان شیعه از او فقه شنیده و تعلم می‌دیدند (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۸۱).

امام صادق (ع) در حق وی فرمود: «أَبُو حَمَزَةَ فِي زَمَانِهِ مِثْلُ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ فِي زَمَانِهِ» (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۱۵). همچنین، در روایتی مشابه امام رضا (ع) فرمود: «أَبُو حَمَزَةَ الثُّمَالِيُّ فِي زَمَانِهِ كَلْقَمَانَ فِي زَمَانِهِ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ قَدِمَ أَرْبَعَةً مِّنَا عَلَيَّ بَنَ الْحُسَيْنِ وَ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ وَ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ وَ بُرْهَةً مِّنْ عَصْرِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ» (کشی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۴۵۸). این دست احادیث حاکی از جلالت و تقرب وی نزد اهل بیت (ع) دارد.

رجالیون اهل سنت نظیر احمد بن حنبل، یحیی بن معین، ابو زرعه، نسائی با عباراتی مختلف وی را تضعیف کرده‌اند (مزی، ۱۴۰۸، ج ۴، ص ۳۵۹)؛ در عین حال، هیچ کسی از عامه، وی را به دروغ‌گویی و جعل حدیث متهم نکرده است (عزیزی، ۱۴۳۰، ج ۱، ص ۱۳۶). آنچه سبب تضعیف ایشان از سوی رجالیون اهل سنت شده است، ایمان وی به رجعت و نقل حدیثی علیه عثمان ذکر شده است (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۷).

۳-۴. داود الرقی

ابا سلیمان داود بن کثیر رقی، از جمله راویان حدیث شیعه در منابع رجالی معرفی شده است که درباره وی دو دیدگاه ذکر شده است.

نخست، دیدگاه ابن غضائری و نجاشی در تضعیف وی شامل فساد در مذهب (ابن غضائری، ۱۴۲۲، ص ۵۸) و کم‌بودن تعداد احادیث صحیح وی می‌باشد (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۵۶) و دوم، در مقابل دیدگاه تضعیف، وی مورد توثیق گروهی از علمای رجال شیعه همچون کشی، شیخ طوسی، علامه حلی، علامه مجلسی و مامقانی قرار گرفته است (رک: طوسی، ۱۳۷۳، ص ۳۳۶). وی دارای اصل بوده (طوسی، ۱۴۲۰، ص ۱۸۳) و کشی درباره‌اش می‌گوید: غلات وی را از ارکان خویش، ذکر کرده و از او احادیث منکری در غلو نقل می‌کنند و نظرات خویش را به او نسبت می‌دهند. از بزرگان شیعه در ارتباط با داود رقی طعنی نشنیده‌ام (کشی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۷۰۹). علامه حلی در حق او توقف نموده است؛ ولی قبول روایت وی را دیدگاه اقوی دانسته است (علامه حلی، ۱۳۸۱، ص ۱۹۳). نگارنده «الوجیزه» معتقد است، درباره وی اختلاف نظر وجود دارد، ولی اظهار جلالیت وی است (مجلسی، ۱۴۲۰، ص ۷۷). از نظر دیگر علمای رجال، وی مورد تأیید، فاقد اشکال (بصری، ۱۴۲۲، ص ۱۱۰) و ثقة علی الأقوی است (مامقانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۵۲). محدث نوری درباره‌ی وی، موافق با جماعتی از محققان است که او را از جلیلان مورد وثوق بر شمرده‌اند (نوری طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۲۲، ص ۲۸۰).

او همراه با محمد بن اسحاق بن عمار و علی بن یقطین از جمله کسانی است که نصوص صریح و اشاراتی از حضرت موسی بن جعفر (ع) درباره امامت حضرت رضا (ع) روایت کرده‌اند و از نزدیکان مورد اعتماد، اهل علم و تقوی و فقها و شیعیان حضرت کاظم (ع) به‌شمار می‌آید (مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۴۷).

همچنین، امام صادق (ع) قدر و منزلت این مرد را نزد خویش همچون مقداد نزد رسول‌الله (ص) برشمردند (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۴۹۵) که حاکی از اعتماد و قبول روایت وی در پیشگاه ایشان است (ابن شهید ثانی، ۱۴۱۹، ج ۳، ص ۸۲). در حدیث دیگری، امام صادق (ع) با نظاره به داود رقی فرمود: «مَنْ سَرَّهٗ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ الْقَائِمِ (ع) فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا» (کشی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۷۰۵).

۴-۴. ظریف بن ناصح

وی اصالتاً کوفی، ولی پرورش‌یافته در بغداد بود. از نظر رجالی، ثقة (مجلسی، ۱۴۲۰، ص ۹۷)، صدوق، خیر (بصری، ۱۴۲۲، ص ۱۱۹) و در نقل حدیث، صادق و مورد وثوق است. وی دارای کتبی نظیر دیات، نوادر، جامع در سایر ابواب حلال و حرام (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۰۹) و حدود است (ابن شهر آشوب، ۱۳۸۶، ص ۶۱). کتاب دیات او از اصول مشهوره بوده که مشایخ سه‌گانه در کافی،

تهذیب و من لا یحضره الفقیه بر آن اعتماد نموده و طریق خویش را به وی نقل نموده‌اند (نورسی طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۱۹، ص ۱۰۴). کتاب دیات وی بر امام رضا(ع) عرضه گردید. امام(ع) کتاب وی را صحیح دانست و فرمودند: «نعم هو حق» (داوری، ۱۴۱۶، ص ۳۴۷). فرزند وی، حسن بن ظریف بن ناصح کوفی، ثقه و ساکن بغداد بود (علامه حلی، ۱۳۸۱، ص ۱۴۴).

۴-۵. عبد الکریم بن عمرو خثعمی

وی از راویان احادیث امام صادق(ع) و امام کاظم(ع) است که در امر امامت امام رضا(ع) توقف نمود (علامه حلی، ۱۳۸۱، ص ۲۶۴). نجاشی وی را «ثقه ثقه و شخصیت برجسته دارای کتاب که عده‌ای از اصحاب از آن روایت نموده‌اند» می‌داند (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۴۵). وی را کرام و واقعی خبیث نامیده‌اند (طوسی، ۱۳۷۳، ص ۳۳۹). واقفیه او را از خویش می‌دانند و غلات بسیار از او نقل روایت کرده‌اند (ابن غضائری، ۱۴۲۲، ص ۱۱۴). نظر علامه حلی توقف در روایت اوست (علامه حلی، ۱۴۰۲، ص ۲۴۳)؛ اما مؤلف «شعب المقال» پس از ذکر نظرات موافق و مخالف می‌گوید: «استبعاد ندارد که شخص با وجود فساد در رأی و مذهب، ثقه بوده و احادیث وی بر اساس نظرات مشایخ مورد اعتماد باشد. مؤید توثیق وی، روایت بزنطی از اوست» (نراقی، ۱۴۲۲، ص ۱۹۴). محقق حلی نیز در «المعتبر» بر او اعتماد کرده است (مامقانی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۶۰). شیخ مفید در «رساله عددیه»، وی را از فقهاء برجسته که از آن حلال و حرام را اخذ می‌نمایند، برشمرده است (مرتضی، ۱۴۲۶، ج ۱، ص ۵۹۶). عمر بن صالح خثعمی نیز، به عنوان نام پدر وی نقل شده که از محدثان ثقه و فقیه امامی بوده و تا سال ۱۸۳ هجری در قید حیات بوده است (شبستری، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۲۵۰).

۴-۶. صالح بن میثم

صالح بن میثم کوفی، تابعی (طوسی، ۱۳۷۳، ص ۲۲۵) و ممدوح است (حر عاملی، ۱۴۲۷، ص ۱۴۱). امام باقر(ع) به وی فرمود: «إِنِّي أُحِبُّكَ وَأُحِبُّ أَبَاكَ حُبًّا شَدِيدًا» (علامه حلی، ۱۴۰۲، ص ۸۸). این سخن امام باقر(ع) او را حداقل در مرتبه حسن، بلکه با وسعت نظر در زمره ثقات قرار می‌دهد (مامقانی، ۱۴۳۱، ج ۳۵، ص ۳۱۱). احادیث وی دلالت بر حسن و کمال وی دارد (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۲۴۷). وی دارای روایات فراوانی است که در نهایت علو است. بنابراین، صالح بن میثم مورد وثوق بوده و بیت ایشان، از بزرگ‌ترین خانه علم و تشیع بوده است (عباسی زنجانی، ۱۴۳۹، ج ۵، ص ۲۷۸). وی از راویان تفسیر قمی نیز به شمار می‌رود (قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۳۸۸).

۵. گونه‌شناسی موضوعی روایات «حبابه والیه»

با بررسی و تتبع در روایات منابع روایی شیعه مشخص گردید، روایاتی که از حبابه نقل گردیده است، ۲۰ حدیث در ۱۴ منبع روایی شیعه ماست که اگر احادیث هم‌مضمون را حذف کنیم، تعداد روایت وی به ۱۱ عدد تقلیل پیدا می‌کند. با بررسی گونه‌شناسانه احادیث وی مشخص گردید که روایات حبابه والیه به ترتیب در سه گونه موضوعی قرار می‌گیرد.

۵-۱. روایات فضائل ائمه(ع) و پیرامون امامت و ولایت

الف) نخستین حدیث وی، روایت ابوحمزه ثمالی است: «حَبَابَةُ وَالِيَّةِ خَدَمَتْ إِمَامًا بَاقِرًا (ع) رَسِيدًا وَعَرَضَ كَرْدًا: إِي فَرَزْنَدَ رَسُولِ خَدَا! بَرَايِم بَغَوِيْد شَمَا دَر عَالَم مَجْرَدَات چَه چِيزِي بُوْدَه اِيْد؟ إِمَام فَرَمُوْد: پِيْش از آفَرِيْنَش مَوْجُوْدَات، مَا بَه صَوْرَت نُوْرِي دَر پِيْشْگَاه پُرُوْرْدْگَار بُوْدِيْم. وَقْتِي خَدَاوَنْد، خَلْق را آفَرِيْد، مَا تَسْبِيْح كَرْدِيْم وَ خَلْق هَم تَسْبِيْح كَرْدَنْد، مَا تَهْلِيْل كَرْدِيْم وَ أَنْهَآ تَهْلِيْل كَرْدَنْد، مَا تَكْبِيْر

گفتیم و آنها نیز تکبیر گفتند و این معنای سخن خداوند متعال است که می‌فرماید: ﴿وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا﴾ که منظور از «الطَّرِيقَةُ»، محبّت امیرمؤمنان و منظور از «ماءٌ غَدَقًا»، آب فرات، صاف و خوشگوار است که همان ولایت آل محمد است» (حافظ برسی، ۱۴۲۲، ص ۶۲). روایت به صورت مرسل از ابوحمزه ثمالی نقل گردیده است و از این رو، دارای سندی ضعیف است. از آنجا که مضمون این روایت ناظر به خلقت نوری اهل بیت (ع) بوده و در منابع معتبر روایی (کوفی، ۱۴۱۰، ص ۵۵۲؛ قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۲۸؛ حلی، ۱۴۲۴، ص ۲۸۵؛ مفید، ۱۴۱۳، ص ۹۰؛ دیلمی، ۱۴۲۷، ص ۲۰۴؛ بحرانی، ۱۴۱۱، ج ۱، ص ۱۳؛ ابن بابویه، بی‌تا، ص ۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۵، ص ۱، در بابی در این ارتباط و نقل بیش از ۴۶ روایت) با اسناد صحیح و متعدد و فراوان چنین مضمونی نقل شده است. بنابراین، روایت مذکور علی‌رغم مرسل بودن، دارای قوت در متن بوده و پذیرفته می‌شود.

ب) حدیث دوم از داود بن کثیر رقی است: «نزد امام صادق (ع) بودم و خانم محترم و خیری به نام حبابه والیه وارد شد و درباره مسائلی از حرام و حلال از امام پرسید و ما تعجب کردیم که چه مسائل خوبی بود. امام (ع) فرمودند: آیا تا حالا مسائلی از این بهتر دیدید؟ و ما پاسخ دادیم: این خانم در چشمان و قلوب ما بسیار بزرگ شده است. همانجا اشک از چشمان او جاری شد. امام فرمود: به چه سبب گریه می‌کنی؟ پاسخ داد: یک بیماری از بیماری‌های ناگوار در بدنم ظاهر شده است؛ از همان بیماری‌ها که انبیاء و اولیا را مبتلا می‌کرد و نزدیکانم و خانواده‌ام می‌گویند که این حبابه مبتلا به بیماری شده و اگر همانگونه که او می‌گوید، امام صادق (ع) مقام و منزلتی دارد و طاعتش واجب است، برای او دعا می‌کرد و خدا این بیماری‌اش را برطرف می‌کرد. من برایم بیماری مهم نیست، بلکه خوشحال شدم و می‌دانم این کفاره گناه است و بیماری برای صالحان است، امام پرسیدند: از قدیم بوده است؟ پاسخ داد: بله. امام زیر لب دعایی خواندند که نمی‌دانم چه دعایی بود. سپس، فرمودند: داخل اتاق خانم‌ها شو و به بدنت نگاه کن. پس داخل اتاق خانم‌ها شد و لباس‌هایش را درآورد و اثری از آن بیماری سخت ندید. سپس امام (ع) فرمودند: حالا برو و به آنها بگو: این همان کسی است که انسان را با ولایت و امامتش به سوی خداوند نزدیک می‌کند» (ابن بسطام، ۱۴۱۱، ص ۱۰۳). این حدیث علاوه بر اثبات کرامت امام (ع)، بر مقام و منزلت حبابه نزد اهل بیت (ع)، نیز اشاره دارد. روایان حدیث شامل احمد بن منذر مهممل (مامقانی، ۱۴۳۱، ج ۸، ص ۱۴۵)، عمر بن عبدالعزیز بن ابی بشار امامی مجهول (مامقانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۱۶) و سندی ضعیف می‌باشد.

ج) حبابه خود در دو حدیث دیگر در خصوص شفای بیماری وی توسط امام (ع) چنین بیان می‌نماید: به حضور امام باقر (ع) شرفیاب شدم. امام فرمود: حَبَّابَه! چرا دیر به نزد ما آمدی؟ گفتم: چون در سرم پیسی پیدا شده و بسیار از آن نگرانم! امام فرمود: آن را به من نشان بده. حَبَّابَه گفت: پس، نزدیک حضرت رفتم و سرم را به او نشان دادم. به وسیله پارچه‌ای، دست مبارکش را بر سرم گذاشت و فرمود: آئینه‌ای بیاورید. زمانی که آئینه را آوردند، دیدم موی سرم سیاه شده است. خوشحال شدم و آن حضرت نیز فرحناک شد... ما خدا را تسبیح می‌کردیم و عالم ملائکه با تسبیح ما، خدا را تسبیح می‌کردند (صفار، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۷۰؛ خصیبی، ۱۴۱۹، ص ۲۴۰). روایان حدیث شامل ابراهیم بن هاشم ثقه (خویی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۲۹۱)، علی بن معبد بغدادی امامی مجهول (مامقانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۱۶) و از او تا امام (ع) به صورت مرفوع نقل شده است. بدین ترتیب، روایت به سبب وجود راوی مجهول و رفع سند، تضعیف می‌گردد. این واقعه با اختلاف در متن (ابن عبدالوهاب، بی‌تا، ص ۷۷) در سایر منابع روایی نقل گردیده است. (بحرانی، ۱۴۱۳، ج ۶، صص ۶-۱۵۷). بنابراین می‌توان گفت، پس از تشکیل خانواده حدیث و ذکر تمامی روایات مشابه و هم‌مضمون، روایات نقل شده از وی نیز دارای مؤیداتی می‌گردد.

د) ظریف بن ناصح و دیگران از حبابه والبیّه نقل نمودند: «به امام صادق(ع) عرض کردم: پسر برادری دارم که عارف به فضل شما می‌باشد. مایل‌م بدانم که آیا از شیعیان شماست؟ فرمود: اسم او چیست؟ عرض کردم: فلان بن فلان. امام صادق(ع) به خدمتکاری فرمود: آن مخزن اسرار را بیاور. صحیفه بسیار بزرگی را آورد و باز نمود. امام(ع) در آن توجهی نمود و فرمود: آری این اسم اوست و اسم پدرش اینجا موجود است» (صفار، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۰). در روایت به صحیفه و دیوانی نزد اهل بیت(ع) که اسامی شیعیان به همراه پدرانشان در آن ثبت شده، اشاره دارد و این صحیفه از علامت‌های امامت برشمرده شده (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۵۳) و احادیث فراوانی در این زمینه رسیده است (احمدی میانجی، ۱۴۱۹، ج ۲، صص ۲۴-۳۱). روایان این حدیث شامل یعقوب بن یزید: ثقه (طوسی، ۱۳۷۳، ص ۳۶۹)، حسن بن علی بن فضال ثقه (علامه حلی، ۱۴۰۲، ص ۳۷)، ظریف بن ناصح ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۰۹) است که وی که از شخص مجهولی نقل کرده است. بنابراین، به سبب راوی مجهول و انقطاع سند، حدیث ضعیف تلقی می‌گردد.

ه) عبدالکریم بن عمرو خثعمی از حبابه والبیّه نقل نموده است که: امیرالمؤمنین(ع) را در محل پیش‌قراولان لشکر دیدم که با تازیانه دو سری که همراه داشت، فروشندگان ماهی بدون فلس و مارماهی و ماهی‌زمار را که فروش آنها حرام است، می‌زد و می‌فرمود: ای فروشندگان مسخ شده‌های بنی اسرائیل و لشکر بنی مروان! فرات بن احنف نزد حضرت ایستاد و گفت: یا امیرالمؤمنین(ع)! لشکر بنی مروان کیانند؟ فرمود: مردمی که ریش‌ها را می‌تراشیدند و سبیل‌ها را تاب می‌دادند. سپس، مسخ شدند. فرات گوید: من گوینده‌ای را خوش بیان‌تر از او ندیده بودم. به دنبالش می‌رفتم تا در جلو خان مسجد نشست و به او عرض کردم: دلیل شما بر امامت چیست؟ امام به من فرمود: آن سنگریزه را بیاور و با دست اشاره به سنگریزه‌ای کرد. آن را نزدش آوردم. پس با خاتمش آن را مهر کرد و سپس فرمود: ای حبابه! هر گاه کسی ادعای امامت کرد و توانست چنان که دیدی مهر کند، بدان که او امامی است که اطاعتش واجب است و امام هر چه را بخواهد، از او پنهان نگردد. حبابه گوید: من رفتم تا زمانی که امیرالمؤمنین(ع) وفات کرد. نزد امام حسن(ع) آمدم، زمانی که آن حضرت در مسند امیرالمؤمنین(ع) نشسته و مردم از او سؤال می‌کردند. فرمود: ای حبابه والبیّه! عرض کردم: بله مولای من. فرمود: آنچه همراه داری بیاور. من آن سنگریزه را به او دادم. حضرت برای من بر آن مهر نهاد چنان که امیرالمؤمنین(ع) مهر نهاد. سپس نزد حسین(ع) آمدم، زمانی که در مسجد پیغمبر بود. مرا پیش خواند و خوشامد گفت. سپس فرمود: در میان نشانه امامت، آنچه را هم تو می‌خواهی هست، دلیل امامت را می‌خواهی؟ گفتم: آری، آقای من! فرمود: آنچه همراه داری بیاور. سنگریزه را به آن حضرت دادم. او هم برای من بر آن مهر نهاد. سپس، نزد علی بن الحسین(ع) آمدم و از پیری به آنجا رسیده بودم که مرا رعشه گرفته بود و من آن زمان ۱۱۳ سال برای خود می‌شمردم. آن حضرت را دیدم که رکوع و سجود می‌کند و مشغول عبادت است. من از دریافت نشانه امامت مأیوس شدم. حضرت با انگشت سبابه به من اشاره کرد که جوانی من برگشت. گفتم: آقای من از دنیا چقدر گذشته و چقدر باقی مانده؟ فرمود: اما نسبت به گذشته آری و اما نسبت به باقیمانده، نه (گذشته را می‌توان معلوم کرد؛ ولی باقیمانده را کسی را نمی‌داند). سپس فرمود: آنچه همراه داری بیاور. من سنگریزه را به او دادم. حضرت بر آن مهر نهاد. سپس، آن را به امام باقر(ع) دادم. او هم برایم مهر کرد. سپس، نزد امام صادق(ع) آمدم. او هم برایم مهر کرد. سپس، خدمت امام کاظم(ع) آمدم. او هم برایم مهر کرد. سپس، خدمت حضرت رضا(ع) آمدم. او هم برایم مهر کرد و چنانچه محمد بن هشام نقل کرده، حبابه بعد از آن، نه ماه دیگر هم زنده بود (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۲، صص ۱۷۸-۱۸۱؛ ابن بابویه، ۱۴۰۵، ج ۲، ص ۵۳۷؛ ابن حمزه طوسی، ۱۴۱۹، ص ۱۴۰). مشابه روایت در کتب إعلام الوری (طبرسی، ۱۴۱۷، ص ۲۱۰) و المناقب (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۹۹) با اندکی اختلاف در متن نقل شده است. در این روایت، به تحریم ماهی بدون فلس و مارماهی اشاره کرده است که در این رابطه احادیث بسیار نقل شده است (نوری طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۱۶، صص ۱۷۷-۱۸۰). همچنین، به علت و ماجرای «صاحب الحصاة» بودن حبابه اشاره نموده است. سند روایت کافی شامل علی بن محمد بن ابوالقاسم بندار ثقه (علامه حلی، ۱۴۰۲، ص ۱۰۰)، احمد بن القاسم عجلی مهمل

(مامقانی، ۱۴۳۱، ج ۷، ص ۱۱۵)، احمد بن یحیی الحجری (الحمیری) مجهول (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۵۱۲)، محمد بن خداهی مجهول (مرتضی، ۱۴۲۶، ج ۲، ص ۳۰۰)، عبدالله بن ایوب ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۲۱) و عبدالله بن هاشم مجهول (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۱۲۸) است که به سبب وجود افراد مجهول و مهمل، سند روایت ضعیف می باشد و مؤلف «مرآة العقول» هم بدان اشاره نموده است (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۴، ص ۷۹). ذکر این نکته ضرورت دارد که در کتاب «کمال الدین» پیش از این سلسله سند، دو راوی دیگر در ابتدای سند ذکر شده است، شامل استاد شیخ صدوق، علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق که بسیار بر او ترضی شده (خویی، ۱۴۱۳، ج ۱۲، ص ۲۷۷) و ترضی از اسباب توثیق است (خاقانی، ۱۳۶۲، ص ۲۰۳) و نیز شیخ کلینی، صاحب کتاب الکافی که ثقه است (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۷۷)، ولی وجود این دو شخصیت در ابتدای سند تأثیری در جبران ضعف روایت نخواهد داشت.

و) روایت دیگر از حبابه والبیة در رابطه با ولایت اهل بیت (ع) نقل شده است: «مردی را در مکه معظمه در «ملتزم» یا در بین کعبه و حجر در عصرگاهی دیدم که مردم به حضرتش اجتماع کرده و از معضلات مسائل سؤال می کردند و او به آن زمان، مختصر از جای برنخاست تا در مسائل بی شماری ایشان را فتوی داد. آنگاه برخاست و روی به رحل خود نهاد و منادی به صوت بلند ندا داد: بدانید این است نور روشن درخشان که بندگان را به طریق حق دلالت می فرماید و این است نسیم خوشبوی وزان که جان جهان را به نسائم معرفت و دانش معطر گرداند و این است آن حقی که قدرتش در میان مردم ضایع مانده است. جماعتی را دیدم که می گفتند: این شخص کیست؟ در جواب ایشان گفته شد: باقر و شکافنده غوامض علوم، محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابیطالب» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۱۸۲). راوی حدیث تنها حبابه والبیة بوده و به سبب مرسل بودن، سند این روایت ضعیف است.

ز) صالح بن میثم گوید: به همراه عباة بن ربیع بر زنی که صورتش از کثرت سجود سوخته بود، وارد شدیم. سپس، حبابه گفت: آیا مایل هستی تا حدیثی را که از حسین بن علی (ع) شنیده ام، برای شما بیان کنم؟ ما جواب موافق دادیم. حبابه گفت: من امام حسین (ع) را زیاد زیارت می کردم تا اینکه بین دو چشمم سفیدی ظاهر شد و برای من ناگوار بود. به همین جهت، چند روزی از زیارت امام حسین (ع) خودداری نمودم. در این زمان، امام از احوال من جويا شده بودند که گفته بودند، بیماری بین دو چشم او ظاهر شده است. امام حسین (ع) به اصحاب خویش فرمود: برخیزید تا نزد حبابه برویم. آن امام به همراه اصحاب نزد من آمدند و من در همین مکان نماز بودم. امام حسین (ع) فرمود: ای حبابه، چرا دیر نزد من آمدی؟ گفتم: ای پسر رسول خدا! این مرض مانع گردید. آنگاه، مقنعه خویش را برداشتم و امام حسین (ع) آب دهان خویش را در موضع بیماری من ریخت و فرمود: ای حبابه! خدا را شکر کن؛ زیرا بیماری تو را شفا داد. من خدا را سجده کردم. سپس فرمود: سر خود را بلند و در آینه نظاره کن. وقتی سر برداشتم و به موضع مرض نگاه کردم، اثری از آن دیده نشد. از این رو، حمد خدا را به جای آوردم (صفار، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۷۱؛ راوندی، ۱۴۰۷، ص ۶۵). علاوه بر کرامت امام حسین (ع)، جایگاه و مقام حبابه نزد اهل بیت (ع) در این روایت به خوبی نمایان می گردد؛ زیرا تشریف امام حسین (ع) به همراه اصحاب و تفقد احوال برای افراد عادی و بدون جایگاه امری میسر نبوده است. راویان حدیث شامل محمد بن الحسین بن ابی الخطاب ابو جعفر الزیات الهمدانی ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۳۴)، موسی بن سعدان مورد وثوق صدوق و ابن ولید (مظاهری، ۱۴۲۸، ص ۳۸۱)، عبدالله بن القاسم ثقه (مظاهری، ۱۴۲۸، ص ۲۳۴) و صباح المزنی ثقه است (مامقانی، ۱۴۳۱، ج ۱۴، ص ۶۷) و بنابراین، روایت دارای سندی صحیح است.

ذکر این نکته ضرورت دارد که عمده روایات منقول از حبابه والیه، در خصوص فضائل اهل بیت (ع) و پیرامون امامت و ولایت، از حیث سندی، سند متصلی ندارد و به صورت مرسل نقل شده است؛ اما به دلیل قاعده تسامح در احادیث فضائل که مورد اتفاق فریقین بوده (مناوی، ۱۴۱۵، ج ۶، ص ۵۱؛ شهید اول، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۳۴)، علی‌رغم مرسل بودن این احادیث، به مانند احادیث صحیح به مقتضای آنها نیز عمل می‌گردد (شهید اول، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۳۴؛ نووی، بی‌تا، ج ۵، ص ۴۳). همچنین، نقل محتوای حدیث در سایر منابع حدیثی همراه با اسانید گوناگون، موجب رفع ضعف سند و پذیرش آن می‌گردد (خویی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۲۲۴).

۵-۲. روایات فضائل شیعیان

گونه دیگر از روایات حبابه، مربوط به فضیلت‌های شیعیان است که در ادامه، بدانها پرداخته می‌شود.

الف) عمران بن میثم چنین نقل می‌کند: «من و عبایه اسدی بر زنی از بنی اسد که حبابه والیه نام داشت، وارد شدیم. عبایه گفت: آیا میدانی این جوانی که همراه من است، کیست؟ حبابه گفت: نه. گفتم: پسر برادرت میثم است. حبابه تأیید کرد. سپس گفت: آیا برای شما حدیثی را که از امام حسین (ع) شنیده‌ام، بازگو نکنم؟ عرض کردیم: چرا (مایلم). گفت: از امام حسین (ع) شنیدم که می‌فرمود: ما و شیعیانمان بر آن فطرت توحیدی که خدا محمد (ص) را بر آن مبعوث فرمود، پایداریم و بقیه مردم از آن (دور) بیزارند» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۴۷؛ صفار، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۷۱؛ ابن حمزه طوسی، ۱۴۱۹، ص ۳۲۴). روایان شامل احمد بن محمد بن خالد برقی ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۷۶)، محمد بن خالد ثقه (علامه حلی، ۱۴۰۲، ص ۱۳۹)، حمزه بن عبد الله جعفری فقیه (منتجب‌الدین رازی، ۱۳۶۶، ص ۵۸)، جمیل بن دراج ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۲۶) و حسان بن مهران عجلای ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۷) بوده و سند روایت حسن است.

ب) مشابه روایت گذشته را عمران بن میثم از حبابه چنین نقل می‌کند: «من بر حبابه والیه وارد شدم. پرسید تو کیستی؟ عرض کردم: پسر برادر شما، میثم. حبابه گفت: اکنون حدیثی را برای تو نقل می‌کنم که آن را از مولای شما حسین بن علی (ع) شنیده‌ام. او می‌فرمود: سوگند به آن خدایی که احسن را بهترین قبیله بجیله، عبد القیس را بهترین قبیله ربیع و قبیله همدان را بهترین قبایل یمن قرار داده است، تحقیقاً شما بهترین فرقه‌ها هستید. سپس فرمود: هیچ گروهی جز ما و شیعیان ما بر آیین پاک فطری ابراهیم پایدار نمانده است. بقیه مردم از آن دور و بیزار شده‌اند» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۴۷؛ عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۸۵). روایان حدیث شامل عبدالرحمن بن ابی نجران ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۳۵)، حماد بن عیسی ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۲)، حسین بن مختار قلانسی ثقه (علامه حلی، ۱۴۰۲، ص ۲۱۵) و عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ سَيَّابَةَ ثقه (خویی، ۱۴۱۳، ج ۱۰، ص ۳۶۱) بوده و روایت دارای سندی صحیح است.

۵-۳. روایات فقهی

گونه دیگر روایت حبابه به فقه اهل بیت ارتباط دارد که برخی از آنها عبارتند از.

الف) ابو حمزه ثابت بن دینار ثمالی نقل می‌کند که حبابه والیه گفت: «از مولای خود امیرالمؤمنین (ع) شنیدم که می‌فرمود: ما اهل بیتی هستیم که هرگز چیز مست‌کننده را نمی‌خوریم. ماهی بدون فلس را مصرف نمی‌کنیم. به هنگام وضو، مسح بر روی کفش نمی‌کنیم و هر کس از شیعیان و پیروان ماست، باید در اینگونه رفتارها مقید به اطاعت و پیروی ما باشد و پیوسته سنت و شیوه‌های رفتاری ما را الگو و ملاک عمل خود قرار دهد» (ابن بابویه، بی‌تا، ج ۴، ص ۴۱۶). تحریم مسکرات، امری واضح و مبرهن است که در قرآن بدان اشاره گردیده است (بقره: ۲۱۹). همچنین، مسح نکردن بر کفش و استفاده نمودن ماهی بدون فلس در روایتی از امام صادق (ع) از علائم ایمان شمرده شده است (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ص ۲۹).

در این حدیث محمد بن حسن بن ولید ثقه (ابن غضائری، ۱۴۲۲، ص ۱۱۶)، حسن بن متیل دقاق وجیه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۹)، احمد بن محمد بن خالد برقی ثقه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۷۶)، محمد بن خالد ثقه (علامه حلی، ۱۴۰۲، ص ۱۳۹) هستند و محمد بن سنان از سوی برخی از رجالیان مورد تضعیف قرار گرفته (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۲۸؛ ابن غضائری، ۱۴۲۲، ص ۹۲)؛ اما از نظر شهید ثانی، سید بن طاوس، شیخ مفید، حر عاملی و محدث جزائری، فردی ثقه است (کلباسی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۶۰۰) و مفضل بن عمر نیز ثقه (مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۱۶؛ نمازی شاهرودی، ۱۴۱۴، ج ۷، ص ۴۷۷) است. با بررسی صورت گرفته، مشخص گردید، در وثاقت تمام راویان به استثنای محمد بن سنان اختلافی وجود ندارد؛ اما آنجا که بزرگان شیعه وثاقت ایشان را ترجیح داده‌اند که و دیدگاه صحیح نیز چنین است (خویی، ۱۴۱۳، ج ۱۷، ص ۱۷۰)؛ بنابراین، روایت مذکور دارای سندی صحیح است.

ب) در روایت دیگری، امام صادق (ع) می‌فرماید: «حبابه از کنار امیرمؤمنان (ع) می‌گذشت و ایشان از وسیله همراه حبابه سؤال نمود. حبابه پاسخ داد: برادرم بیمار گذشته و گفته‌اند که مارماهی برایش فایده دارد. امام فرمودند: ای حبابه! خدا شفا در چیز حرام قرار نداده است. ... حبابه پس از شنیدن سخن، آن را بر زمین انداخت و گفت: به سبب حمل آن از خداوند طلب آموزش می‌کنم» (راوندی، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۱۹۱). سند روایت مرسل و ضعیف است. بنابراین، با توجه به پژوهش صورت گرفته در اسناد روایات مطابق با دیدگاه آیت‌الله خویی، سه روایت مرسل ضعیف، سه روایت مسند ضعیف، یک روایت مرفوع ضعیف، سه روایت صحیح و یک روایت حسن در بین روایات حبابه والبیة وجود دارد.

ردیف	ابتدای عبارت حدیث	نقل از امام معصوم (ع)	راوی نخست
۱	أَخْبَرَنِي يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَيَّ شَيْءٍ كُنْتُمْ فِي الْأُظْلَةِ	امام باقر	ابوحمزه ثمالی
۲	يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ دَاءٌ قَدْ ظَهَرَ بِي مِنَ الْأَدْوَاءِ الْخَبِيثَةِ	امام صادق	داود بن کثیر رقی
۳	بَيَاضٌ عَرَضَ لِي فِي مَفْرِقٍ	امام باقر	حدیث مرفوع
۴	قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ إِنَّ لِي ابْنَ أَخٍ وَهُوَ يَعْرِفُ فَضْلَكُمْ	امام صادق	ظریف بن ناصح
۵	رَأَيْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَ فِي شُرْطَةِ الْخَمِيسِ وَمَعَهُ دِرَّةٌ	امیرمؤمنان	عبدالکریم بن عمرو خثعمی
۶	رَأَيْتُ رَجُلًا بِمَكَّةَ أَصِيلًا بِالْمُلْتَزَمِ	امام باقر	حدیث مرفوع
۷	فَحَدَّثَ بَيْنَ عَيْنَيْي وَصَحَّ فَسَقَّ	امام حسین	صالح بن میثم
۸	مَا أَحَدٌ عَلَى مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا نَحْنُ وَشِيعَتُنَا	امام حسین	عمران بن میثم
۹	إِنَّكُمْ لَخَيْرُ الْفِرَقِ	امام حسین	عمران بن میثم
۱۰	إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ لَا نَشْرَبُ الْمُسْكِرَ	امیرمؤمنان	ابوحمزه ثمالی
۱۱	سَمَكٌ ابْتِغَتْهُ لِلْعِيَالِ	امیرمؤمنان	امام صادق (ع)

جدول ۱. ذکر روایات حبابه والبیة در منابع حدیثی به همراه نام امام معصوم (ع) و نخستین راوی

ردیف	نام کتاب	موضوع روایت	تعداد
۱	المحاسن	فضائل شیعیان	۲
۲	بصائر الدرجات	امامت و ولایت	۳
		فضائل شیعیان	۱
۳	تفسیر عیاشی	فضائل شیعیان	۱
۴	الکافی	امامت و ولایت	۱
۵	الهدایه الکبری	امامت و ولایت	۱
۶	کمال الدین و تمام النعمه	امامت و ولایت	۱
۷	من لا یحضره الفقیه	فقهی	۱
۸	طب الأئمه	امامت و ولایت	۱
۹	إعلام الوری بأعلام الهدی	امامت و ولایت	۱
۱۰	الخراج و الجرائح	فقهی	۱
۱۱	الدعوات	امامت و ولایت	۱
۱۲	الثاقب فی المناقب	فضائل شیعیان	۱
		امامت و ولایت	۱
۱۳	مناقب آل أبی طالب	امامت و ولایت	۲
۱۴	مشارق أنوار الیقین فی أسرار أميرالمؤمنین	امامت و ولایت	۱

جدول ۲. روایات حبابه والبيه در منابع حدیثی به همراه موضوع و شمارگان

نتیجه گیری

۱. حبابه بنت جعفر اسدی والبيه از محدثات و معمرات شیعه است که ۵۲ سال قبل از هجرت به دنیا آمد و در سال ۱۸۳ هجری در سن ۲۳۵ سالگی از دنیا رحلت کرد و توسط امام رضا(ع) تجهیز و به خاک سپرده شد.
۲. وی به سبب جایگاه مخصوص در نزد اهل بیت(ع)، کرامات زیادی برایش اتفاق افتاد که از جمله می توان به رفع بیماری پیری و بازگشت جوانی او توسط ائمه(ع) اشاره نمود. وی به «صاحب الحصاة»؛ یعنی صاحب سنگ ریزه مشهور است که حاکی از رفعت مقام وی می باشد. همچنین، به تصریح امیر مؤمنان و امام صادق(ع)، از جمله زنانی است که همراه با حضرت ولی عصر(ع) رجعت می نماید.
۳. حبابه در منابع رجالی شیعه، توثیق شده است و صاحبان کتب رجال، او را در زمره بانوان عاقله، کامله، جلیله و عالمه به مسائل حلام و حرام و کثیر العبادة می دانند.

۴. مهمترین راوی شیعی روایات حبابه والیه، ابوحمزه ثمالی است که از موثق‌ترین و معتمدترین اصحاب امام سجاد(ع) و صادقین(ع) در روایت و حدیث به شمار می‌آید. به علاوه، دیگر راویان نخست از حبابه، در نقل احادیث، همگی مورد توثیق اندیشمندان رجالی قرار گرفته‌اند.

۵. احادیث نقل‌شده از حبابه والیه پس از حذف مکررات، از حیث گونه‌شناسی و نیز، از نظر فراوانی بر اساس موضوعات ابواب جوامع حدیثی، به ترتیب به «احادیث امامت و ولایت و فضائل امامان(ع)» ۱۳ حدیث، «احادیث فضائل شیعیان» ۵ حدیث و «روایات فقهی» ۲ حدیث اختصاص دارد.

۶. احادیث مرسل حبابه والیه از حیث موضوعی، بیشتر در زمره احادیث ذکر فضائل اهل بیت(ع)، احادیث امامت و ولایت و احادیث فضائل شیعیان است که همان‌ها نیز، به سبب قاعده تسامح در ادله سنن، دارای حجت و اعتبار است.

۷. بررسی محتوای روایات «امامت و ولایت و فضائل امامان(ع)» حبابه والیه، بیانگر تفکر هدایتگر وی است که تلاش داشت، بدین وسیله با کمک گرفتن از نقل احادیث این حوزه، جامعه را به سمت اهل بیت(ع) هدایت نماید.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم. (۱۳۸۴). ترجمه: محمد مهدی فولادوند. پیام عدالت.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۶۲ الف). الخصال. دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۶۲ ب). صفات الشیعة. أعلمی.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (بی‌تا). فضائل الشیعة. أعلمی.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۰۵). کمال الدین و تمام النعمة. تصحیح: علی اکبر غفاری، مؤسسة النشر الاسلامی.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۱۳). من لا یحضره الفقیه. دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. (۱۴۰۴). تهذیب التهذیب. دار الفکر.
- ابن حمزه طوسی، محمد بن علی. (۱۴۱۹). الثاقب فی المناقب. انصاریان.
- ابن داود حلّی، حسن بن علی. (۱۳۴۲). الرجال. دانشگاه تهران.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۳۸۶). معالم العلماء فی فهرست کتب الشیعة. المطبعة الحیدریة.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۳۷۹). مناقب آل ابي طالب علیهم السلام. علامه.
- ابن شهید ثانی، محمد بن حسن. (۱۴۱۹). إستقصاء الاعتبار فی شرح الإستبصار. مؤسسة آل البيت(ع).
- ابن عبد الوهاب، حسین بن عبد الوهاب. (بی‌تا). عیون المعجزات. مكتبة الداوری.
- ابن غضائری، احمد بن حسین. (۱۴۲۲). الرجال. دار الحدیث.
- ابنا بسطام، عبدالله و حسین. (۱۴۱۱). طب الأئمة. دار الشریف الرضی.
- احمدی میانجی، علی. (۱۴۱۹). مکاتیب الرسول. دار الحدیث.
- بحرانی، سید هاشم. (۱۴۱۳). مدینه معاجز الأئمة الاثني عشر و دلائل الحجج علی البشر. مؤسسة المعارف الإسلامية.
- بحرانی، سید هاشم. (۱۴۱۱). حلیة الأبرار فی أحوال محمّد و آله الأطهار علیهم السلام. مؤسسة المعارف الإسلامية.
- برقی، احمد بن محمد. (بی‌تا). الرجال. دانشگاه تهران.
- برقی، احمد بن محمد. (۱۳۷۱). المحاسن. دار الکتب الإسلامية.
- بصری، احمد بن عبدالرضا. (۱۴۲۲). فائق المقال فی الحدیث و الرجال. دار الحدیث.
- تفرشی، مصطفی بن حسین. (۱۳۷۷). نقد الرجال. مؤسسة آل البيت(ع).
- حافظ برسی، رجب بن محمد. (۱۴۲۲). مشارق أنوار الیقین فی أسرار أمير المؤمنين علیه السلام. اعلمی.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۲۷). الرجال. دار الحدیث.

- حر عاملی، محمد بن حسن. (١٤٢٥). إثبات الهداة بالنصوص والمعجزات. مؤسسة الأعلمي للمطبوعات.
- حسينی حلی، حسين بن کمال الدين. (١٤٢٨). زبدة الأقوال في خلاصة الرجال. دار الحديث.
- حلی، عزّ الدين حسن بن سليمان. (١٤٢٤). المحتضر. المكتبة الحيدرية.
- خاقانی، علی بن حسين. (١٣٦٢). رجال. مكتب الإعلام الإسلامي.
- خصیبي، حسين بن حمدان. (١٤١٩). الهداية الكبرى. البلاغ.
- خویی، سيد ابوالقاسم. (١٤١٣). معجم رجال الحديث و تفصيل طبقات الرواة. بی نا.
- خویی، سيد ابوالقاسم. (١٤٢٢). مصباح الأصول. مؤسسة إحياء آثار الإمام الخوئي.
- داوری، مسلم. (١٤١٦). أصول علم الرجال بين النظرية و التطبيق. مؤلف.
- ديلمی، حسن بن محمد. (١٤٢٧). غرر الأخبار. دليل ما.
- ديلمی، حسن بن محمد. (١٤٢٤). إرشاد القلوب المنجي من عمل به من أليم العقاب. تحقيق: هاشم ميلاني، دار الأسوة.
- راوندي، قطب الدين سعيد بن عبدالله. (١٤٠٩). الخرائج و الجرائع. مؤسسه امام مهدي(عج).
- راوندي، قطب الدين سعيد بن عبدالله. (١٤٠٧). الدعوات. مدرسه امام مهدي(عج).
- شبيترى، عبدالحسين. (١٤١٨). الفائق في رواية و أصحاب الإمام الصادق. النشر الإسلامي.
- شوشترى، محمد تقی. (١٤١٠). قاموس الرجال. مؤسسة النشر الاسلامی.
- شهيد اول، محمد بن مكی. (١٤١٨). ذكرى الشيعة في أحكام الشريعة. مؤسسة آل البيت(ع).
- صفار، محمد بن حسن. (١٤٠٤). بصائر الدرجات في فضائل آل محمد صلى الله عليهم. مكتبة آية الله المرعشي النجفي(ره).
- طبرسي، فضل بن حسن. (١٤١٧). إعلام الوري بأعلام الهدى. مؤسسة آل البيت(ع).
- طبري آملی، محمد بن جرير. (١٤١٣). دلائل الامامة. بعثت.
- طريحي، فخر الدين بن محمد. (١٣٧٥). مجمع البحرين. تصحيح: احمد حسينی اشكوري، مرتضوى.
- طوسى، محمد بن حسن. (١٤١١). الغيبة. تصحيح: عباد الله تهراني و على احمد ناصح، دار المعارف الإسلامية.
- طوسى، محمد بن حسن. (١٣٧٣). رجال الطوسى. مؤسسة النشر الاسلامی.
- طوسى، محمد بن حسن. (١٤٢٠). فهرست كتب الشيعة و أصولهم و أسماء المصنفين و أصحاب الأصول. مكتبة المحقق الطباطبائي.
- عباسی زنجاني، موسى. (١٤٣٩). الجامع في الرجال. مؤسسة وليّ العصر.
- عدهای از علماء. (١٤٢٣). الأصول الستة عشر. دار الحديث.
- عزیزی، حسين. (١٤٣٠). الرواة المشتركون بين الشيعة و السنة. المجمع العالمي للتقريب.
- علامه حلی، حسن بن يوسف. (١٣٨١). ترتيب خلاصة الأقوال في معرفة الرجال. آستان قدس رضوى.
- علامه حلی، حسن بن يوسف. (١٤٠٢). رجال. الشريف الرضى.
- عليارى تبريزي، على بن عبدالله. (١٤١٢). بهجة الآمال في شرح زبدة المقال. بنياد فرهنگ اسلامى كوشانپور.
- عياشى، محمد بن مسعود. (١٣٨٠). تفسير العتاشي. المطبعة العلمية.
- قمي، (شيخ) عباس. (١٣٩٠). منتهى الآمال في تواريخ النبی و الآل. مبين اندیشه.
- قمي، على بن إبراهيم. (١٤٠٤). تفسير القمي. دار الكتاب.
- کشّي، محمد بن عمر. (١٤٠٤). اختيار معرفة الرجال. مؤسسة آل البيت(ع).
- کلباسي، محمد بن محمدابراهيم. (١٤٢٢). الرسائل الرجالية. دار الحديث.
- کلينى، محمد بن يعقوب. (١٤٢٩). الكافي. دار الحديث.
- کوراني عاملي، على. (١٤٣١). سلسلة القبائل العربية في العراق؛ قبيلة بنو أسد بن خزيمه. بی نا.
- کوفي، فرات بن ابراهيم. (١٤١٠). تفسير فرات الكوفي. وزارة الإرشاد الإسلامي.
- مازندراني حائري، محمد بن اسماعيل. (١٤١٦). منتهى المقال في أحوال الرجال. مؤسسة آل البيت(ع).
- مامقاني، عبدالله. (بی تا). تنقيح المقال في علم الرجال - قطع رحلي. بی نا.
- مامقاني، عبدالله. (١٤٣١). تنقيح المقال في علم الرجال. مؤسسة آل البيت(ع).
- محلّاتی، ذبيح الله. (بی تا). رياحین الشيعة در ترجمه دانشمندان بانوان شيعه. دار الكتب الإسلامية.
- مجلسی، محمدباقر. (١٤٢٠). الوجيزة في الرجال. همایش بزرگداشت علامه مجلسی(ره).
- مجلسی، محمدباقر. (١٤٠٤). مرآة العقول في شرح أخبار آل الرسول. بی نا.
- مجلسی، محمدباقر. (١٤٠٣). بحار الأنوار. دار إحياء التراث العربي.

- مرتضی، سید بسام. (۱۴۲۶). زبدة المقال من معجم الرجال. دار المحجة البيضاء.
- مزی، جمال الدین یوسف. (۱۴۰۸). تهذیب الکمال فی أسماء الرجال. الرسالة.
- مظاهری، حسین. (۱۴۲۸). الثقات الأخیار من رواة الأخبار. مؤسسة الزهراء (س).
- مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳). الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد. کنگره شیخ مفید.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳). الإختصاص. المؤتمر العالمی لالفیه الشیخ المفید.
- مناوی، محمد عبد الرؤوف. (۱۴۱۵). فیض القدر شرح الجامع الصغیر من أحادیث البشیر النذیر. دار الکتب العلمیة.
- منتجب الدین رازی، علی بن عبیدالله. (۱۳۶۶). الفهرست. کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی (ره).
- نجاشی، احمد بن علی. (۱۳۶۵). رجال النجاشی. مؤسسة النشر الاسلامی.
- نراقی، ابوالقاسم بن محمد. (۱۴۲۲). شعب المقال فی درجات الرجال. کنگره بزرگداشت محققان نراقی.
- نمازی شاهرودی، علی. (۱۴۱۴). مستدرکات علم رجال الحدیث. فرزند مؤلف.
- نمازی شاهرودی، علی. (۱۴۲۲). مستطرفات المعالی. نبأ.
- نوری طبرسی، حسین بن محمد تقی. (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. مؤسسة آل البيت (ع).
- نوی، محیی الدین بن شرف. (بی تا). المجموع. دار الفکر.
- نیلی، علی بن عبدالکریم. (۱۴۲۶). سرور أهل الإيمان فی علامات ظهور صاحب الزمان (عج). دلیل ما.
- وحید بهبهانی، محمدباقر. (بی تا). تعلیقة علی منهج المقال. بی تا.

References

- The Holy Qur'an. (2005). Translated by M.M. Fouladvand. Payam-e Edalat. [In Persian]
- A Group of Scholars. (2002). *Al-ʿUṣūl al-Sittah ʿAshar*. Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Abbasi Zanjani, Musa. (2018). *Al-Jāmiʿ fī al-Rijāl*. Vali-ye Asr Foundation. [In Arabic]
- Ahmadi Miyanaji, Ali. (1998). *Makātīb al-Rasūl (PBUH)*. Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Allameh Hilli, Hassan bin Yousef. (1981). *Al-Rijāl*. Al-Sharif al-Razi. [In Arabic]
- Allameh Hilli, Hassan bin Yousef. (2002). *Tartīb Khulāṣat al-ʿAqwāl fī Maʾrifat al-Rijāl*. Astan Quds Razavi. [In Arabic]
- Aliyari Tabrizi, Ali bin Abdullah. (1993). *Bahjat al-ʿĀmāl fī Sharḥ Zubdat al-Maqāl*. Kushanpur Islamic Culture Foundation. [In Arabic]
- Ayyashi, Mohammad bin Mas'oud. (1981). *Tafsīr al-ʿAyyāshī*. Al-Matba'a al-Ilmiyya. [In Arabic]
- Azizi, Hossein. (2009). *Al-Ruwāt al-Mushtarikūn bayn al-Shīʿah wa al-Sunnah*. The World Forum for Proximity. [In Arabic]
- Bahrani, Sayyed Hashem. (1991). *Ḥilyat al-ʿAbrār fī ʿAḥwāl Muḥammad wa ʿĀlih al-ʿAḥār ʿalayhim al-Salām*. Islamic Knowledge Foundation. [In Arabic]
- Bahrani, Sayyed Hashem. (1994). *Madīnat Maʾājiz al-ʿAʾimma al-ʾIthnā ʿAshar wa Dalāʾil al-Ḥujaj ʾalā al-Bashar*. Islamic Knowledge Foundation. [In Arabic]
- Barqi, Ahmad bin Mohammad. (1992). *Al-Maḥāsīn*. Dar al-Kutub al-Islamiyya. [In Arabic]
- Barqi, Ahmad bin Mohammad. (n.d). *Al-Rijāl*. University of Tehran. [In Arabic]
- Basri, Ahmad bin Abdolreza. (2001). *Fāʾiq al-Maqāl fī al-Ḥadīth wa al-Rijāl*. Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Davari, Muslim. (1997). *Uṣūl ʾIlm al-Rijāl Bayn al-Naẓariyyah wa al-Taḥqīq*. Author's Publications. [In Arabic]
- Deilami, Hassan bin Mohammad. (2003). *Irshād al-Qulūb al-Munjī man ʿAmel Behī min ʾAlīm al-ʾIqāb* (edited by H. Meylani). Dar al-Uswa. [In Arabic]
- Deilami, Hassan bin Mohammad. (2006). *Ghurar al-Akḥbār*. Dalil-e Ma. [In Arabic]

- Hafez Borsi, Rajab bin Mohammad. (2001). *Mashāriq 'Anwār al-Yaqīn fī 'Asrār 'Amīr al-Mu'minīn 'alayhi al-Salām*. A'lami. [In Arabic]
- Hilli, Ezzoddin Hassan bin Soleiman. (2003). *Al-Muḥtaṣar*. Al-Haydariyya Library. [In Arabic]
- Hosseini Hilli, Hossein bin Kamal al-Din. (2007). *Zubdat al-'Aqwāl fī Khulāṣat al-Rijāl*. Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Hurr Ameli, Mohammad bin Hassan. (2004). *Itḥbāt al-Hudāh bi-al-Nuṣṣa-al-Muḥizāt*. Al-A'lami Publications Foundation. [In Arabic]
- Hurr Ameli, Mohammad bin Hassan. (2006). *Al-Rijāl*. Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Ibn Abd al-Wahhab, Hossein bin Abd al-Wahhab. (n.d). *Uyūn al-Muḥizāt*. Davari Library. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali. (1983). *Al-Khiṣāl*. Islamic Publication Foundation of the Teachers' Seminary. [In Persian]
- Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali. (1983). *Ṣifāt al-Shī'ah*. A'lami. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali. (1984). *Kamāl al-Dīn wa Tamām al-Ni'mah* (edited by A.A. Ghaffari). Islamic Publication Foundation. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali. (1992). *Man lā Yaḥḍuruḥu al-Faqīh*. Islamic Publication Foundation. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali. (n.d). *Faḍā'il al-Shī'ah*. A'lami. [In Arabic]
- Ibn Dawud Helli, Hassan bin Ali. (1963). *Al-Rijāl*. University of Tehran. [In Arabic]
- Ibn Ghaza'eri, Ahmad bin Hossein. (2001). *Al-Rijāl*. Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Ibn Hajar Asqalani, Ahmad bin Ali. (1984). *Tahdhīb al-Tahdhīb*. Dar al-Fekr. [In Arabic]
- Ibn Hamza Tousi, Mohammad bin Ali. (1998). *Al-Thāqib fī al-Manāqib*. Ansariyan. [In Arabic]
- Ibn Shahid Thani, Mohammad bin Hassan. (1998). *ʾIstiqṣā' al-ʾIṭibār fī Sharḥ al-ʾIstibṣār*. Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Ibn Shahr Ashub, Mohammad bin Ali. (2000). *Manāqib 'Āl Abī Ṭālib 'alayhim al-Salām*. Allameh. [In Arabic]
- Ibn Shahr Ashub, Mohammad bin Ali. (2007). *Ma'alem al-Ulama fī Fehrest-e Kotob-e Shi'a*. Al-Matba'a al-Haydariyya. [In Arabic]
- Ibna Bustam, Abdullah and Hossein. (1991). *Ṭibb al-'A'imma*. Dar al-Sharif al-Razi. [In Arabic]
- Kalbasi, Mohammad bin Mohammad Ibrahim. (2001). *Al-Rasā'el al-Rijāliyyah*. Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Kashshi, Mohammad bin Omar. (1984). *Ikhtiyār Ma'rifat al-Rijāl*. Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Khaghani, Ali bin Hossein. (1983). *Al-Rijāl*. Islamic Information Office. [In Arabic]
- Khoe'i, Sayyed Abolqasem. (1963). *Mu'jam Rijāl al-Ḥadīth wa Tafṣīl Ṭabaqāt al-Ruwāt*. [n.p.] [In Arabic]
- Khoe'i, Sayyed Abolqasem. (2001). *Miṣbāḥ al-ʾUṣūl*. Imam Al-Khoei Foundation for the Revival of His Works. [In Arabic]. [In Arabic]
- Khuṣaybī, Hossein bin Hamdan. (1998). *Al-Hidāyat al-Kubrā*. Al-Balagh. [In Arabic]
- Kufi, Furat bin Ibrahim. (1990). *Tafsīr Furāt al-Kūfī*. Ministry of Islamic Guidance. [In Arabic]
- Kulayni, Mohammad bin Ya'qub. (2008). *Al-Kāfī*. Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Kurani Ameli, Ali. (2010). *Silsilat al-Qabā'il al-'Arabiyyah fī al-ʾIrāq; Qabīlat Banū 'Asad bin Khuzaymah*. [n.p.] [In Arabic]
- Mahallati, Zabihullah. (n.d). *Rayahin al-Shi'a dar Tarjomeh Daneshmandan-e Banovan-e Shi'a*. Dar al-Kutub al-Islamiyya. [In Persian]
- Majlisi, Mohammad Baqer. (1983). *Biḥār al-'Anwār*. Dar Ihya' al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Majlisi, Mohammad Baqer. (1984). *Mir'āt al-Uqūl fī Sharḥ 'Akḥbār 'Āl al-Rasūl*. [n.p.] [In Arabic]
- Majlisi, Mohammad Baqer. (2001). *Al-Wajīzah fī al-Rijāl*. Allameh Majlesi Commemoration Conference. [In Arabic]
- Mamaqani, Abdullah. (2010). *Tanqīḥ al-Maqāl fī ʾIlm al-Rijāl*. Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Mamaqani, Abdullah. (n.d). *Tanqīḥ al-Maqāl fī ʾIlm al-Rijāl*. [n.p.] [In Arabic]

- Manavi, Mohammad Abd al-Ra'uf. (1995). *Fayḍ al-Qadīr Sharḥ al-Jāmi' al-Ṣaghīr min 'Aḥādīth al-Bashīr al-Nadhīr*. Dar al-Kutub al-Ilmiyya. [In Arabic]
- Mazandarani Ha'eri, Mohammad bin Isma'il. (1995). *Muntahā al-Maqāl fī 'Aḥwāl al-Rijāl*. Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Mazhari, Hossein. (2007). *Al-Thiqāt al-'Akhyār min Ruwāt al-'Akhbār*. Al-Zahra Foundation. [In Arabic]
- Mizzī, Jamāl al-Dīn Yūsuf. (1988). *Tahdhīb al-Kamāl fī 'Asmā' al-Rijāl*. Al-Resalah. [In Arabic]
- Mofid, Mohammad bin Mohammad. (1994). *Al-'Ikhtisāṣ*. The International Conference on the Thousandth Anniversary of Sheikh Mufid. [In Arabic]
- Mofid, Mohammad bin Mohammad. (1994). *Al-'Irshād fī Ma'rīfat Ḥujaj Allāh 'alā al-'Ibād*. The Sheikh Mofid Congress. [In Arabic]
- Muntajib al-Din Razi, Ali bin Ubaydullah. (1987). *Al-Fihrist*. Ayatollah al-Mar'ashi al-Najafi Library. [In Arabic]
- Murtaza, Sayyed Bassam. (2005). *Zubdat al-Maqāl min Mu'jam al-Rijāl*. Dar al-Mahajjat al-Bayza'. [In Arabic]
- Najashi, Ahmad bin Ali. (1985). *Rijāl al-Najāshī*. Islamic Publication Foundation. [In Arabic]
- Namazi Shahrudi, Ali. (1995). *Mustadrakāt 'Ilm Rijāl al-Ḥadīth*. Author's Child Publications. [In Arabic]
- Namazi Shahrudi, Ali. (2001). *Mustaḥṣafāt al-Ma'ālī*. Naba'. [In Arabic]
- Naraqi, Abolqasem bin Mohammad. (2001). *Shu'ab al-Maqāl fī Darajāt al-Rijāl*. The Commemoration Congress of Naraqi Researchers. [In Arabic]
- Navavi, Mohyi al-Din bin Sharaf. (n.d). *Al-Majmū'*. Dar al-Fekr. [In Arabic]
- Nili, Ali bin Abdolkarim. (2005). *Surūr 'Ahl al-'Imān fī 'Alāmāt Ṣāḥib al-Zamān*. Dalil-e Ma. [In Arabic]
- Nouri Tabarsi, Hossein bin Mohammad Taqi. (1988). *Mustadrak al-Wasā'il wa Mustanbaḥ al-Masā'il*. Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Qomi, (Sheikh) Abbas. (2011). *Montaha al-Amaal fī Tarikh al-Nabi wa al-Aal*. Mobin Andisheh. [In Persian]
- Qomi, Ali bin Ibrahim. (1984). *Tafsīr al-Qummī*. Dar al-Kitab. [In Arabic]
- Ravandi, Qutb al-Din Saeed bin Abdullah. (1987). *Al-Da'awāt*. Imam Mahdi School. [In Arabic]
- Ravandi, Qutb al-Din Saeed bin Abdullah. (1988). *Al-Kharā'ij wa al-Jarā'ih*. Imam Mahdi Foundation. [In Arabic]
- Saffār, Mohammad bin Hassan. (1984). *Baṣā'ir al-Darajāt fī Faḍā'il 'Āl Muḥammad ṣallā Allāhu 'alayhim*. Ayatollah al-Mar'ashi al-Najafi Library. [In Arabic]
- Shabestari, Abdolhossein. (1999). *Al-Fā'iqa fī Ruwāt wa 'Aṣḥāb al-'Imām al-Ṣādiq*. Islamic Publication Foundation. [In Arabic]
- Shahid Awwal, Mohammad bin Makki. (1999). *Dhikrā al-Shī'ah fī 'Aḥkām al-Sharī'ah*. Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Shushtari, Mohammad Taqi. (1991). *Qāmūs al-Rijāl*. Islamic Publication Foundation. [In Arabic]
- Tabari Amoli, Mohammad bin Jarir. (1994). *Dalā'il al-'Imāmah*. Be'that. [In Arabic]
- Tabarsi, Fazl bin Hassan. (1996). *'Ilām al-Warā bi-'Ālām al-Hudā*. Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Tafreshi, Mostafa bin Hossein. (1998). *Naqd al-Rejal*. Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Toreihi, Fakhr al-Din bin Mohammad. (1996). *Majma' al-Baḥrayn* (edited by A.H. Ashkavari). Mortazavi. [In Arabic]
- Tousi, Mohammad bin Hassan. (1991). *Al-Ghaybah* (edited by A. Tehrani & A.A. Naseh). Dar al-Ma'aref al-Islamiyya. [In Arabic]
- Tousi, Mohammad bin Hassan. (1994). *Rijāl al-'Usī*. Islamic Publication Foundation. [In Arabic]

Tousi, Mohammad bin Hassan. (2001). *Fehrest-e Kotob-e Shi'a wa Osul-e-hem wa Asma'-ol-Mosannefin wa Ashab-ol-Osul*. Al-Mohaqqeq al-Tabataba'i Library. [In Arabic]

Vahid Behbahani, Mohammad Baqer. (n.d). *Ta'liqah 'alá Manhaj al-Maqāl*. [n.p.] [In Arabic]